

Eduskunnan lakivaliokunnalle

HE 7/2016 vp (tuomioistuinlaki): eri maiden tuomarinkoulutusjärjestelmät

Pyydettyinä selvityksenä saan kohteliaimmin esittää seuraavan. Selvityksen laatimisessa olen saanut apua oikeusministeriön koulutusyksiköltä.

Tuomarinuran ja tuomarinkoulutuksen keskinäisestä suhteesta, piirteitä Englannin järjestelmästä

Kuulemiselleni ilmoitettu aihe on huomattavan laaja. Joudun rajoittamaan sitä niin, että selostan lyhyesti eräiden tuomarinkoulutusjärjestelmien keskeisiä piirteitä sellaisissa Euroopan maissa, jotka edustavat erilaisia koulutusmalleja ja joiden arvelen olevan mielenkiintoisia Suomen kannalta. Tällä tavoin valikoiden ovat mukaan tulleet Ruotsi, Saksa, Hollanti, ja Ranska.

Kaikki mainitut neljä maata ovat sellaisia, joissa tuomarinuralle hakeudutaan tavallisesti heti oikeustieteellisten yliopisto-opintojen päätyttyä. Tällainen maa on myös Suomi. Tuomarinura muodostaa tyypillisesti tuomioistuinlaitoksen sisäisen karriäärin, jolla edetään virasta toiseen ja mahdollisesti myös tuomioistuimesta toiseen. Tällaisessa järjestelmässä tuomarinkoulutus joudutaan suunnittelemaan niin, että se kattaa koko uran sen alusta alkaen.

Englanti on puolestaan esimerkki järjestelmästä, jossa tuomarinvirkojen täyttäminen ei perustu tuomioistuinlaitoksen sisäiseen virkakiertoon, vaan jossa tuomarit tyypillisesti rekrytoidaan tuomioistuinlaitoksen ulkopuolelta. Valinnan jälkeen tuomari ei myöskään tavallisesti siirry tuomioistuinlaitoksen virasta toiseen.

Englannissa tuomarit rekrytoidaan normaalisti asianajajakunnasta. Oikeusasteesta riippuen tuomarilta edellytetään 7–15 vuoden kokemusta oikeudenkäyntiasianajajan (*Barrister*) työstä.

Asianajaksi pääseminen edellyttää Englannissa monipuolista koulutusta. Alkuvaiheen yliopisto-opintoja täydennetään, ja lisäksi edellytetään kahden vuoden mittaisen käytännön kurssin suorittamista. Sitä seuraa kahden vuoden mittainen käytännön harjoittelu, jonka aikana harjoittelijan toimintaa seuraa erityinen valvoja.

Barristerin kelpoisuus on edellyttänyt vielä huomattavasti vaativamman koulutuksen suorittamista. Kokelaan tulee kuulua johonkin Englannin neljästä asianajajayhteisöstä (*Inns of the Court*) ja osallistua yhteisön tarjoamaan erillaiseen koulutukseen. Lisäksi tulee suorittaa *Bar Professional Training Course*, joka on varsin vaativa ja karsii merkittävän osan yrittäjistä. Tämän jälkeen tulee suoritettavaksi erityinen harjoittelujakso.

Englantilainen tuomarinkoulutus on siis pohjimmiltaan asianajaja koulutusta ja toimimista asianajajan tehtävissä. Laajuudeltaan se hyvinkin vastaa sitä eräiden Manner-Euroopan maiden tuomarinkoulutusta, jota jäljempänä tarkastellaan lähemmin.

Virassa olevia tuomareita varten järjestetään monipuolista *täydennyskoulutusta*, josta huolehtii erityinen oikeushallintoon kuuluva "*The Judicial College*".

Pohjoismaista *Norjassa* ei ole tuomioistuinlaitoksen sisäiseen koulutukseen ja virkakiertoon perustuvaa tuomarinuraa, vaan tuomareiden rekrytoinnissa pyritään siihen, että tuomarit edustavat mahdollisimman laajaa ammatillista taustaa eri oikeudellisissa tehtävissä. Tuomarintehtäviin ei voi päästä suoraan yliopistollisen tutkinnon suorittamisen jälkeen. Myös *Norjassa* oikeushallinnon tarjoama tuomarinkoulutus on tämän vuoksi tyypillisesti täydennyskoulutusta. Sitä ollaan parhaillaan monipuolisesti uudistamassa.

Tuomarinkoulutuksesta maissa, joissa tuomarinura rakentuu pääosin tuomioistuinlaitoksen sisäiselle virkakierrolle

Tässä ryhmässä esitellään siis pääpiirteittäin Ruotsin, Saksan, Hollannin ja Ranskan tuomarinkoulutusjärjestelmiä. Niissä tuomarinkoulutus on useimmiten toteutettu erilaisilla yhteistoimintarakenteilla, joihin voivat kuulua yliopistojen oikeustieteelliset tiedekunnat, oikeushallinnon koulutusyksikkö tai muu julkisen hallinnon yksikkö sekä tuomioistuimet.

Monessa maassa on myös erityinen tuomarikorkeakoulu, jonka tehtävä kuitenkin usein rajoittuu tuomareiden täydennyskoulutukseen. Ranskassa, samoin kuin laajemmaltikin latinalaisessa Euroopassa, tuomarikorkeakoululle on annettu merkittävä vastuu koko tuomarinkoulutustoiminnasta.

Edellä otsikossa oleva maininta tuomarinuran rakentumisesta tuomioistuinlaitoksen sisäiselle virkakierrolle voi olla liiallisen yksinkertaistava. Tämänkin ryhmän maissa on toki pyrkimyksiä tuomarikunnan monipuolistamiseksi niin, että rekrytointeja tehdään myös tuomioistuinlaitoksen ulkopuolisten hakijoiden joukosta. Suomessa tähän näkökohtaan on kiinnitetty jo pitkään huomiota ja se tulee esille myös tuomioistuinlakityöryhmän mietinnössä. Käytännössä tämä piirre voi vaikuttaa koulutustarjontaan niin, että pakolliseen koulutukseen sisältyy kursseja, joiden tarkoituksena on antaa kuva tuomioistuimesta työympäristönä sekä tuomarintyön luonteesta ja sen eettisistä perusteista.

Ruotsi

Tuomioistuinharjoittelujärjestelmä

Ruotsissa tuomioistuinharjoittelua (auskultointia) on kehitetty selkeästi koulutukselliseen suuntaan. Tavoitteena on ollut lisätä kärjänotaarien yliopisto-opintoja täydentäviä valmiuksia oikeuslaitoksessa työskentelemiseksi. Hyväksytty auskultointi on muodollisena vaatimuksena tuomareiden, syyttäjien ja kihlakunnanvoutien virkaan.

Tuomioistuinviraston (*Domstolsverket*) alaisuudessa työskentelee kärjänotaarikanslia (*Notariekansliet*), joka vastaa kärjänotaarien hakuprosessista ja valintamenettelystä. Kärjänotaarikanslia nimittää kärjänotaarit hakijoiden tutkintotodistuksen ja muiden ansioiden perusteella.

Tuomioistuinharjoittelu kestää kaksi tai kaksi ja puoli vuotta. Harjoittelun voi suorittaa kärjäoikeudessa, hallinto-oikeudessa tai molemmissa. Harjoitteluun voi sisältyä työskentelyä muissakin virastoissa (esimerkiksi Kruunuvoudinvirastossa, Oikeuskanslerinvirastossa, Verovirastossa tai yleisissä valituslautakunnissa). Myös työskentely asianajotoimistossa voidaan hyväksyä osaksi tuomioistuinharjoittelua.

Kärjänotaari osallistuu oikeudessa käsiteltävien asioiden valmisteluun ja valmistelee omalla vastuullaan käsiteltäviä asioita.

Harjoitteluun kuuluu myös teoreettista koulutusta kolmessa eri jaksossa. Harjoittelun päätyttyä kärjänotaarit saavat todistuksen arvosanoineen.

Kärjänotaareille järjestetään myös erityistä teoreettista koulutusta. Ensinkin he osallistuvat kaikille kärjänotaareille yhteiseen perehdyttämiskoulutukseen, jonka järjestää tuomioistuinvirasto yhteistyössä tuomareiden kanssa. Sen lisäksi kärjänotaareille järjestetään tuomioistuinviraston, ylioikeuksien sekä harjoittelupaikan toimesta myös muuta pakollista ja vapaaehtoista koulutusta, jonka sisältö riippuu kärjänotaarin suuntautumisesta tuomioistuinlaitoksessa. Pakollisten kurssien lisäksi kärjänotaareilla on oikeus osallistua myös muuhun vapaaehtoiseen koulutukseen. Kärjänotaarien koulutusta on uudistettu vuodesta 2015 lukien. Tavoitteena on tehdä koulutuksesta entistä yhdenmukaisempaa.

Domarbana

Ruotsissa varsinaiseen tuomarinkoulutukseen (*domarbana*) voi tulla valituksi Ruotsin kansalainen, joka on suorittanut juristin tutkinnon. Tavallisesti edellytetään lisäksi sitä, että hakija on suorittanut hyväksytysti kaksi vuotta kestävästä tuomioistuinharjoittelusta (ks. edellä).

Koulutus alkaa noin vuoden kestäväällä työskentelyjaksolla viskaalina ylioikeudessa. Tämän jälkeen koulutettava toimii viskaalina alioikeudessa noin kaksi vuotta ja lopuksi asessorina ylioikeudessa noin vuoden. Yhteensä koulutus kestää vähintään neljä vuotta. Työssä oppimisen ohella koulutukseen

kuuluu myös teoreettista koulutusta, muun muassa useita keskitetysti järjestettyjä viskaalikursseja.

Tuomarinkoulutusta annetaan kaikissa tuomiopiireissä. Kukin ylioikeus valitsee ja nimittää omat koulutettavansa itse. Viskaalipaikkojen lukumäärästä alioikeuksissa päättää kuitenkin tuomioistuinvirasto. Tuomarinkoulutukseen valittavien henkilöiden määrä hovi- ja kamarioikeuksissa tulee sovit-
taa yhteen alioikeuksissa olevien koulutuspaikkojen määrän kanssa.

Asessoriksi nimitetty henkilö toimii ylioikeudessa tuomioistuimen jäsenenä käytännössä samoissa tehtävissä kuin hovioikeuden- ja kamarioikeuden-
neuvokset. Toimittuaan määräraikaisena asessorina vuoden koulutettava voidaan nimittää vakinaiseen asessorin virkaan asianomaiseen ylioikeuteen. Tuomarinkoulutus päättyy tähän.

Tuomarinkoulutuksen jälkeen asessorit työskentelevät usein myös tuomiois-
tuinlaitoksen ulkopuolella ja hankkivat näin lisämeriittiä saavuttaakseen riittävän pätevyyden vakinaisiin tuomarinvirkoihin. Järjestelmä ei takaa koulutetulle asessorille varsinaista tuomarinvirkaa tai muutakaan etuutta koulutuksen tuottaman osaamisen ja vahvan aseman työmarkkinoilla lisäk-
si.

Tuomareiden täydennyskoulutuksesta

Ruotsissa lainkäyttöhenkilökunnan oikeudellisen osaamisen kehittämiseksi yleisesti vastaavalla Tuomioistuinakatemialla (*Domstolsakademi*) on päävas-
tuu myös tuomareiden täydennyskoulutuksesta.

Ruotsissa ei ole säännelty lain tai asetuksen tasolla sitä, minkä verran täy-
dennyskoulutukseen tulee osallistua, mutta uusien tuomareiden odotetaan suorittavan peruskursseja nimittämistä seuraavien vuosien aikana. Lisäksi on tavallista, että tuomioistuimilla on omia sisäisiä koulutusohjeita, joissa määritetään muun ohella henkilökunnan vuotuinen kouluttautumisvelvoite. Tavallinen vähimmäiskoulutusmäärä, johon ei lueta tuomioistuimen sisäi-
sesti järjestämää koulutusta, on kolme tai neljä päivää vuodessa. Täyden-
nyskoulutukseen osallistuminen ja oikeudellisen osaamisen kehittäminen vaikuttavat myös tuomarin palkan määräytymiseen.

Saksa

Saksan tuomarinkoulutuksessa ovat keskeisellä sijalla niin sanotut valtione-
tutkinnot, *Staatsexamen*. Valtiontutkinnot eivät rajoitu ainoastaan tuoma-
rinkoulutukseen, vaan valtiontutkintoja suoritetaan kaikkia niitä aloja tai virkoja varten, joihin liittyy erityistä valtiovallan sääntelyä. Tällaisia ovat esimerkiksi lääkärin ja psykoterapeutin ammatit sekä opettajan virka.

Valtiontutkinnossa on kysymys julkisen vallan harjoittamasta koulutuksen laadunvalvonnasta aloilla, joita pidetään erityisen tärkeinä yhteiskunnan ja hallinnon toiminnan kannalta. Laadunvalvonnan tekee tarpeelliseksi osal-

taan se, että juridiikkaa opetetaan Saksan eri osavaltioissa lukuisissa eri yliopistoissa, joiden opetusohjelmat voivat olla toisistaan poikkeavia.

Valtiontutkintojen järjestämisestä vastaavat viranomaiset vaihtelevat osavaltiota toiseen. Joissakin tapauksissa tutkintoviranomainen toimii hovioikeudessa (*Oberlandesgericht*), joissakin tapauksissa taas tutkinnon järjestämisestä vastaa tuomioistuimiin nähden itsenäinen viranomainen, *Landesjustizprüfungsamt*.

Ensimmäinen valtiontutkinto suoritetaan oikeustieteellisten yliopisto-opintojen jälkeen. Vuosituhannen alussa toteutetun uudistuksen jälkeen se ei itse asiassa enää ole puhdas valtiontutkinto, vaan siihen kuuluu myös yliopistollinen osa. Toinen valtiontutkinto on sen sijaan säilyttänyt vakiintuneen luonteensa.

Ensimmäiseen valtiontutkintoon tulevilta edellytetään yleensä tietyntasoisia opintosuorituksia sekä siviilioikeudessa, rikosoikeudessa että julkisoikeuden alalla. Yliopisto-opintoihin verrattuna valtiontutkinnossa on pääpaino juridikan syvällisemmässä ymmärtämisessä, systemaattisessa ajattelussa ja itsenäisessä argumentaatiotaidossa. Kysymykset tulevat lähinnä materiaallisen oikeuden eri alueilta, ja ne ovat luonteeltaan yleisiä ja laajoja. Tutkintoon kuuluu sekä kirjallisia tehtäviä että suullinen osa.

Baijerin osavaltiota saatavien tietojen mukaan ensimmäiseen valtiontutkintoon osallistui tässä osavaltiossa vuonna 2014 yli 2 800 juristiopiskelijaa, joista hylättiin yli 30 prosenttia. Viisiportaisella arvosteluasteikolla mitattuna noin 16 prosenttia osallistujista sai jonkin kolmesta ylimmästä arvostuksesta.

Ensimmäisen valtiontutkinnon jälkeen tuomariksi (ja myös syyttäjäksi tai asianajajaksi) pyrkivä aloittaa käytännön harjoittelujakson, jonka pituus on kaksi vuotta. Harjoittelu käsittää perehtymistä niin tuomioistuimen, syyttäjän, asianajajan kuin julkisen hallinnonkin toimintaan. Harjoittelun yhteydessä suoritetaan myös työhön liittyviä teoreettisia opintoja.

Harjoittelujakson jälkeen seuraa toisen valtiontutkinnon suorittaminen. Ensimmäiseen valtiontutkintoon verrattuna painottuvat toisessa valtiontutkinnossa tiedot, jotka kohdistuvat oikeudenkäyntimenettelyyn ja oikeuskäytäntöön.

Baijerin osavaltiota koskevien tietojen mukaan toiseen valtiontutkintoon osallistui Baijerissa vuonna 2014 yli 1 400 kokelasta, joista hylättiin lähes 15 prosenttia. Tuomarinuralle pääseminen edellyttää käytännössä sitä, että kokelas onnistuu saamaan tutkinnossa jonkin neljästä ylimmästä arvostuksesta. Baijerissa vuonna 2014 tällaisen arvostuksen sai noin 47 prosenttia kokelaista. Mainittakoon, että ylimmän arvostuksen, *"sehr gut"*, sai vain yksi kokelas.

Toisen valtioneututkinnon suorittanutta voidaan kutsua "täysinoppineeksi" juristiksi (*Volljurist*) ja hänellä on oikeus käyttää asessorin arvonimeä. Saksassa edellytetään valtioneututkintojen suorittamista myös syyttäjän ja asianajan tehtäviin pääsemiseksi.

Toisen valtioneututkinnon suorittanut voi pyrkiä koeaikaisiin tuomarin tehtäviin. Tällaisia tehtäviä avataan haettaviksi sen mukaan kun uusia tuomareita arvellaan tulevaisuudessa tarvittavan.

Koeajan kahden ensimmäisen vuoden kuluessa asianomainen voidaan irtisanoa tehtävästään erityistä syytä ilmoittamatta. Koeajan jatkuessa asianomainen voidaan myöhemminkin irtisanoa, jos hänet katsotaan soveltumattomaksi tuomarin tehtävään tai jos irtisanomiselle on jokin muu laissa mainittu erityinen syy. Koeaikaiselle tuomarille voidaan osoittaa työtehtäviä eri puolilla osavaltiota sen mukaan kun tarvetta esiintyy. Asianomaisen työskentelyä eri toimissa seurataan ja arvioidaan tarkoin.

Jos asianomainen suoriutuu koeajasta hyväksyttävästi, hänet nimitetään pysyvään tuomarin virkaan viimeistään viiden koeaikavuoden jälkeen.

Tuomareiden *täydennyskoulutuksesta* koko Saksan alueella vastaa "*Deutsche Richterakademie*", jonka tarjoama koulutusohjelma on varsin laaja. *Richterakademie* tarjoaa täydennyskoulutusta myös syyttäjille ja asianajajille.

Hollanti

Hollannissa syyttäjien ja tuomareiden koulutuksesta vastaa Studiecentrum Rechtspleging (SSR) –niminen organisaatio. SSR on vuonna 1960 perustettu, oikeusministeriöön nähden itsenäinen julkisoikeudellinen organisaatio. Oikeuslaitoksen henkilöstön (syyttäjien ja tuomareiden) koulutusjärjestelmä on uudistettu vuonna 2014.

Tuomareiden peruskoulutusjärjestelmään valinnan eräitä pääpiirteitä ovat:

- tuomareiden peruskoulutusjärjestelmän hakuprosessista vastaa erillinen valintakomitea
- peruskoulutusjärjestelmään pyrkiminen edellyttää oikeustieteen maisterin tutkintoa
- järjestelmään kuuluva koulutus aloitetaan kahdesta neljään kertaan vuodessa.

Peruskoulutusohjelman pituus vaihtelee opiskelijan opinto- ja työkokemuksesta riippuen 1v 3 kk – 4 vuoden välillä. Opiskelijat sijoitetaan eri tuomioistuimiin. SSR ja tuomioistuin määrittelevät opiskelijan koulutusohjelman laajuuden sekä hänen työpaikkansa.

Tuomarikoulutettavat ottavat osaa työpaikkansa tuomioistuimen koulutustiimin työskentelyyn. Koulutustiimin avulla tuomarikoulutettava kehittää omia valmiuksiaan sekä tietämystään tuomioistuintyöstä. Lisäksi tuomari-

koulutettavilla on mahdollisuus lyhyeen opintojaksoon syyttäjälaitoksen toimintaan perehtymiseksi.

Koulutuksen valmistavan vaiheen päätteeksi koulutettavat laativat itsearviointin sekä suorittavat loppuun ensimmäisen henkilökohtaisen opintosuunnitelmansa osan. Tämän jälkeen koulutettavien kanssa laaditaan henkilökohtainen opiskelusuunnitelma.

Peruskoulutuksen toinen vaihe, niin sanottu pääasiallisen koulutusvaihe, kestää 1 v – 3 v 9 kk. Tämä koulutusvaihe rakentuu työharjoittelusta eri tuomioistuimissa. Sen kesto riippuu kunkin koulutettavan henkilökohtaisen opintosuunnitelman sisällöstä. Toisen koulutusvaiheen harjoittelu keskittyy perusteltujen ratkaisujen kirjoittamiseen (siviilioikeus- ja hallinto-oikeus-tematiikka).

Tuomarinkoulutuksen edetessä koulutettava ja kouluttajat (tuomioistuimen kouluttaja, ns. tutortuomari sekä SSR:n vastuukouluttaja) päivittävät tuomarikoulutettavan henkilökohtaista opintosuunnitelmaa. Tuomarikoulutettavien edistyminen arvioidaan koulutuksen toisen vaiheen edettyä noin puoli vuotta. Tutortuomari seuraa koulutettavan edistymistä päivittäin. Huomattava osa koulutettavista joutuu keskeyttämään koulutuksen, kun edistymistä ei ole katsottu riittäväksi.

Tuomarinkoulutuksen loppuvaihe koostuu vaihtoehtoisista moduuleista, ja se kestää vähintään noin 6 kuukautta. Koulutusohjelman moduulit ja tuomioistuinharjoittelu räätälöidään henkilökohtaisen opintosuunnitelman mukaisesti.

SSR tarjoaa myös *täydennyskoulutusta* Hollannin oikeuslaitoksen tuomareille, syyttäjille ja muulle oikeuslaitoksen henkilöstölle. Vuosittain yli 25 000 osallistujaa osallistuu SSR:n koulutusohjelmiin joko verkko-opiskelun tai ns. seminaarien ja lähiopintojakson kautta. SSR, syyttäjälaitos ja tuomioistuimet jakavat koulutusohjelmien ja opetussuunnitelmien kehittämisvastuun sekä toteuttamisen.

Ranska

Ranskan tuomarinkoulutuksesta sekä syyttäjien koulutuksesta (ranskan kielen sana *magistrat* tarkoittaa sekä tuomaria että syyttäjää) vastaa Ranskan tuomarikorkeakoulu, École Nationale de la Magistrature (ENM), joka on perustettu 1958.

- ENM on kansallinen julkisen hallinnon elin, joka kuuluu oikeusministeriön ohjaukseen autonomisena yksikkönä.
 - o ENM:llä on 26 miljoonan euron vuosibudjetti
 - o ENM:ää johtaa johtokunta
 - johtokunnan puheenjohtaja on taustaltaan päällikkö-tuomari ja varapresidentti päällikkösyyttäjä

- johtokunnassa on oikeusministeriön, tuomioistuinten ja eräiden muiden oikeudellisten toimijoiden edustus
 - johtokunta päättää opetussuunnitelmasta ja budjetista sekä hyväksyy ENM:n vuosittaisen hallinnollisen ja taloudellisen raportin.
- o ENM on jaettu kahteen pääosastoon:
- rekrytointi, tuomarinkoulutus ja tutkimus Bordeaux'ssa
 - työharjoittelu, kansainväliset suhteet ja ammatillinen koulutus Pariisissa.

Peruskoulutuksessa ENM organisoi tuomari- ja syyttäjäkoulutettavien rekrytoinnin. Valinta perustuu pääsykokeeseen sekä hakijan lähettämiin asiakirjoihin. Tärkeänä pidetään, että hakijoilla voi olla erilainen tausta, jotta he edustavat koko yhteiskuntaa.

Tuomarien ja syyttäjien peruskoulutusohjelma rakentuu 31 kuukauden mittaisesta koulutusohjelmasta. Se on jaettu eri perustaitojen oppimista palveleviin koulutusmoduuleihin.

Tuomarinkoulutus sisältää teoreettista ja soveltavaa opiskelua sekä työharjoittelua. Opiskelun tarkoituksena on kehittää koulutettavien oikeudellista osaamista sekä teoreettisesti että käytännön valmiuksien kannalta.

Tuomarinkoulutus toteutetaan kahdeksan koulutusosaston yhteistyönä. Opettajat ovat sekä tuomioistuintaustaisia ammattituomareita että myös eri tieteenalojen, kuten psykologian ja sosiologian opettajia. Lisäksi jokaisessa tuomioistuimessa on valittu kouluttaja, joka tukee tuomarikoulutettavia heidän harjoittelujaksojensa aikana. Koulutusohjelman mittaan opiskelijat suorittavat yhdeksän koetta, jotka kaikki arvioidaan erikseen (teoreettisia kokeita sekä käytännön tuomioistuinharjoitteluun liittyviä kokeita).

Koulutusohjelman päätteeksi opiskelijat asetetaan paremmuusjärjestykseen. Tässä järjestyksessä he voivat valita tulevan työpaikkansa oikeusministeriön esittämältä listalta.

Tuomareiden *täydennyskoulutuksen* opetussuunnitelman vahvistaa ENM:n johtokunta, ja koulutuksen toteuttaa joko ENM tai jokin tuomioistuin. Viime aikoina on vuosittain ollut tarjolla yli 500 koulutusohjelmaa ja 250 opintojaksoa. Niiden aiheet ovat olleet monipuolisia ja käsittäneet erilaisia kansallisia ja kansainvälisiä teemoja.
